

Сећања учесника борби за ослобођење Ваљева септембра 1944. године

ВАЉЕВО ЈЕ СЛОБОДНО

Засијала је тиха ноћ од експлозија. Ето људи воде бој. Зашто? За слободу Ваљева. Ко су ти људи што нештедимце лију крв плочницима града, којег велики део њих тек сада гледа кроз светло прскања бомби. То је млада армија братства наших народа, јунаци великог Тита.

Као бујица налетели су јуначки Личани на спољна утврђења Ваљева и сломили их као да су од стакла. Славом овенчана Прва дивизија — љута Крајина и вечито бунтовна Србија, — отворила је своју ватру. Шмрчу аутомати, шарац везе свој челични вез, а „Дон Бул“ лупа по зградама. Битка све више прилази своме врхунцу.

Свануло је. Артиљерија, или како наши војници радосно зову — американци — почела је своју песму. Сада се више не зна да ли је то борба или страشان ураган. Сунце је сакрило своје зраке гледајући битку у којој туче љути осветник, издајничко племе Бранковића — Недићеву и Дражину банду. Фриц трули урла, завија као бесан пас и кида према касарнама петог пука.

Гледам га! То је један из Фелдкоманде. Угојена дебела швајцарска њушка, добила је партизански метак. Питам се докле би он пио крв нашег народа да га није погодило осветничко тане.

Улица је оживела. Радосни Ваљевчани, који су ноћас дочекали нашу војску сузама радосницама и частили наше борце, посматрају сада борбе. Не плаше се метака. Свако је радостан.

Али у Официрском дому и Бранковини још дају отпора. Наречење је пало. Мора се у току данашњег дана очистити град. Крајшници су извршили своје и освојили у кратком, али жестоком јуришу ове две зграде. Још је остао пети пук. Утврђења су јака. Бодљикава жица спречава јуриш.

Командант прве бригаде шесте дивизије бомбардује пук из протуколаца. Посада, шуцполиција и они најгори из Љотићевог Збора бране се на живот и смрт. Чека се ноћ. Али ни она ништа не доноси. Битка траје већ више од 40 сати.

Зашао сам међу заробљенике. У slabим униформама од коп-рива, ишарани по узору на свога газду из Фрицландије, стоје — преко Радио Београда — хваљени борци добровољачког корпуса. „Мене су силом мобилисали“, и мене, и мене, и на час се колона претвори у неко мијаукање, недостојно човека. Сваки тражи оправдање. Већина се јавља у нашу војску. А код њих чува стражу млади војник, седамнаестогодишњи младић. Посматра их немирним црним очима из којих се види саучешће и презир према овој заведеној шареној гомили, са којом се до малопре борио. Весело он певуши песму „За конзерве и за проју издадоше браћу своју.“ То кроз његова уста певају наши народи, то пева песму слободе жељна Србија, која кипти великом мржњом на Немце и њихове слуге. То пева Србија, којој поломише „часни крст и слободу златну“ у кукасти крст и слободу петоколонаша.

Тешко ми је било тог момента, а и мило. Слобода мора да се крвљу плати. То је њена цена. Ено на улици лежи један до другог, Србин до Хрвата, пали у заједничкој борби за слободу Србије и слободу Хрватске — за слободу Нове Југославије.

Као муња градом се пронесе вест: наилази тенковска колона. Швабе су успеле помоћу тенкова пробити заседу и ући у град. Са војском се повлачи маса народа. Нарочито омладина која је чекала своју ослободилачку војску. Повукли смо се, али ћемо опет доћи, говоре борци, говори народ.

Тако је и било.

Ни један жив Немац не сме побећи из наше отаџбине, поручио је наш Тито. То су спроводили и спроводе у дело борци славом овенчане Народноослободилачке војске. Немачки гарнизон у Ваљеву и Недићевско — Дражини издајници, платили су крв и сузе Ваљева и Колубаре.

Чврсто одјекују кораци плочником града, за чију слободу падоше животи младих бораца Првог пролетерског корпуса. Захвално Ваљево им је послало десетоструку замену, своје најбоље синове и кћери.

Никица Пеиновић, помоћник Политкома
II бригаде VI пролетерске дивизије
„Никола Тесла“
(„Слободна Србија“, бр. 2, 30. IX 1944.)

И ВАЉЕВО ЈЕ СЛОБОДНО

Наш први корак на тлу Србије био је тако узбудљив и леп. У јуришу, у коме се није знало ко је командир, ко стрелац, ко коњоводац, трчали смо као на крилима ношени ка висовима Златибора и избили на голу Чиготу, одакле је поглед жудно лутао унаоколо према планинама које су се губиле у плаветнилу неба и треперавом августовском дану.

У Србији смо! Враћају се у своју Србију они који су се пре готово три године, оних тмурних децембарских дана 1941, уморни, тужни, израђавани, повлачили баш овуда ка Санџаку.

Враћају се у колони Крагујевачког батаљона и преживели борци из тог града — мученика. Ту су командант Кеша, његов заменик Миловић, политички комесар Шево, затим Андра, мали Милинко, Шоп, Влада и још неки. Како ли су сад њихова срца узнемирена! Ех, стари ратници, како невешто сакривате узбуђење! Оно пробија из ваших кретњи, из погледа који зраче нестрпљењем . . . Носталгија се не да сакрити; она је, ваљда, најјача код ратника.

Иде, враћа се у Србију колона Крагујевачког батаљона, а у њој је најмање Крагујевчана. Тек понеки који корача на челу или зачелу батаљона и чете као командир или политички комесар. А упражњена места између њих заузели смо ми, њихови другови из Босне, Далмације, Црне Горе. . .

Иде колона Крагујевачког батаљона. Иде са осталим батаљонима бригаде. А бригада наступа у колони дивизије. Десно према Копаонику и лево према Дрини крећу се друге дивизије, корпуси. . .

Наступамо устрептала срца. Ударамо на четнике и Бугаре. Само напред, што дубље у Србију! Тучемо се с четницима, гонимо их. Ево нас у Мионици, Словцу. . .

Кажу да идемо на Ваљево. Ту ће, претпостављамо, бити веће борбе, јер ће непријатељ сигурно упорно бранити овај град. Биће ту и уличних борби, какве бригада већ дуго није водила.

Колоне иду, лево, десно, напред. Сусрећу се, укрштају, мимолазе. Пешаци, топови, коморе. . . Колико нас је! Како нарастамо — из дана у дан, из часа у час! Долазе младићи са шареним сељачким торбама, улазе у колоне и крећу даље, не осврћући се за собом — да их поглед мајке не би задржао или им отео уздах.

Четрнаести септембар. Наш се батаљон налази близу Ваљева, у селу Бабиној Луки. Вечерас ћемо кренути у напад. Учествоје цела бригада. Кажу и дивизија.

Прошла је поноћ. Сишли смо на неку цесту. Мислим да водим према Шапцу. Чудно је како смо још помало узбуђени кад се нађемо на друму. Осећамо се некако нелагодно, као да стрепимо од нечега. Сада, збиља, нема разлога да се прибојавамо тенкова. Нисмо више, као некад, у ситуацији да пушчаним зрнима узалудно тучемо њихове оклопе. Сад имамо и артиљерију, противтенковска оруђа, мине. Па ипак, лакну нам кад пређосмо друм и ухватисмо се брда. Ова несигурност, нека врста страха од цесте, као да нам је остала још из партизанских дана. А можда ће остати и до краја рата?

Чете, батаљони, митраљези, лаки бацачи — све је то отишло некуда напред. Командир је отишао с митраљеским водом, а ја сам остао с минобацачким. Поставили смо оруђа на брду и чекамо.

Негде доле испод нас је град. Изгледа да је велик.

Тишина је чудна, некако мучна, тешка; притиска као пре сваку борбу. Одједном — пуцњи. Најпре појединачни, а затим учесташе, слише се у низ који се опет покида. Почело је, помислих.

А доле низ падине брда Пећине чују се узвици наши бораца. Не видимо их јер је још мрак, али осећамо да се удаљавају.

Борба и даље траје и појачава се с доласком дана. Већ је свануло. Гле! Па Ваљево је ту, под нама! Видимо улице, куће... Ту је и нека река с мостовима. Оно је ваља, трг, пијаца. Да није можда, на њему обешен Стеван Филиповић?

Групе бораца претрчавају, улазе у улице и нестају између кућа. Лепо их видимо са брда. Тамо десно, с јужне стране града, појави се колона која се рашчлани, раствори и изгуби иза плотова, ограда, кућа. А затим се, праћена повицима, појави на обали реке. То су другови Личани! Они нападају са те стране. Ено их, појединци претрчавају преко моста. Неки падоше. Са леве обале туку митраљези. Тешко је, осећам то по њиховом узмицању. Али то би за трен. Поново се, овога пута бројније и уз већу заштиту ватре, појавише групе бораца и упутише ка реци, пређоше преко моста и избише на другу страну. Успели су! Браво, Личани!

Шта ли је с нашим? Где су? Шта ми још овде чекамо? Доврага и с минобацачима! Они нам, стварно, нису потребни. Нећемо, ваља, ми нама тући град у коме су наши људи, деца, жене, који нас жељно очекују? И ето, стојимо беспослени око својих минобацача и посматрамо како се у граду води борба. То исто, вероватно, чине и наши артиљерци. Чудно је то: како смо некад желели да и ми имамо доста топова и бацача. А сада њихове цеви ћуте. Као да је партизану суђено да пушком и бомбом гони непријатеља из своје земље! Тако, ваља, мора да буде кад се градови и села ослобађају, а не заузимају!

Дознајемо од курира и рањеника за новости. Непријатељ се огорчено брани из неке зграде, чини ми се, рекоше „Бранковине“. Тамо су се забарикадирали љотићевци. Рањен је и командант 1. батаљона Војо Абрамовић. Кажу, био је на коњу.

Више не можемо одолети жељи да сиђемо у град. Смемо ли то учинити без наређења?

Сјурисмо се низ стрму падину и уђосмо у узану улицу. Доста је војске и света. Журимо ка „Бранковини“, одакле се чују пуцњи. Узано је, тесно. Не може се прићи, а они туку са прозора, кроз отворе на крову. Наши су борци заузели оближње куће из којих гађају у правцу непријатеља. Колико ли ће ово трајати, како ли ће се заузети ова зграда? А заузети се мора.

Једна група бораца је успела да се пребаци у кућу преко пута „Бранковине“. Позиви на предају су остали без одговора. Тада се неко досети да треба употребити реактивне бацаче, такозване цонбуле. И прва мина удари у зграду, проби зид и експлодира негде у унутрашњости. Детонација је, сигурно, била сувише јака. Љотићевци неће издржати, ово ће им одузети вољу за даљи отпор. Испаљена је и друга мина. Борци се припремају да изврше јуриш и продру у зграду. Али то више није било потребно, јер је непријатељ дао знак да се предаје...

Преплашени, унезверених погледа, подигнутих руку, излазе један за другим. Издајници који су и септембра 1944. године били с

Немцима. Наш фоторепортер Анте Перица снима узбудљиви приказ још једне победе 1. пролетерске.

Из кућа, из дворишта, из попречних улицица излећу људи, жене, деца и трче ка нама. Лица су им озарена.

Ми бисмо тако радо остали са њима да заједнички учествујемо у слави. Али — бригада мора даље.

И док Ваљево бруји од усклика и трепери од узбуђења и радости, и док се тамо према касарнама 5 пука чују последњи пуцњи, 1. пролетерска напушта град и креће даље. Њу чекају и друга места...

Мишо Лековић

(Прва пролетерска, књига друга,
Београд 1963, стр. 645—647)

НАПАД НА ОФИЦИРСКИ ДОМ

Напад на Ваљево делова 6. и 1. пролетерске дивизије требало је да почне у зору 14. септембра 1944. године. Али, будући да је 1. пролетерска дивизија 13/14. септембра водила тешке борбе северно од Ваљева, напад на сам град извршен је увече.

Батаљон „Марко Орешковић“ налазио се на левом крилу наше I бригаде и нападао је непријатељеве положаје дуж комуникације. Команда батаљона с командирима чета брижљиво је извиђала непријатељске положаје у току дана и припремала своје јединице за напад. Приликом извиђања дошли смо до закључка, да је непријатељ организовао јаку одбрану и ватрени систем. Преостало нам је само да откријемо најслабије тачке одбране, да паралишемо ватрена средства и нападнемо на онај одсек, који ће нам омогућити да најбрже избијемо у позадину непријатељевог одбрамбеног система.

Два велика бункера са четничким посадама нису нам причињавала толико тешкоћа, колико бочна ватра са положаја Гајна (тт. 278). Са четом на главном правцу, чији је био командир Раде Крајновић — Крајина налазио се и заменик команданта батаљона. Напад батаљона „Марко Орешковић“ непријатељ је дочекао јаком пешадијском, минобацачком и артиљеријском ватром. Но батаљон је брзо паралисао ову ватру. Већ при првом налету непријатељ бежи из ровова лево од комуникације и повлачи се у правцу положаја Гајне (тт. 278).

Један експлозивни дум-дум метак ранио је командира чете Крајину, експлодирао му у устима и сломио вилицу и покидао језик. Одводе га у превијалиште и пружају му помоћ. Команду над четом преузима заменик команданта батаљона. Након жестоке борбе отворена је бреша у непријатељском положају и кроз њу се повлачи цела чета по водовима, те изненада дејствује у бок и позадину непријатељског тежишта одбране: Гајне.

Кад се чета појавила у позадини непријатељевог одбрамбеног положаја, његове снаге брзо су се повукле испред батаљона „Марко

Орешковић“. Међу првима повлачи се немачки официр. Заробљавамо га и одмах упућујемо у Штаб бригаде, да би га тамо искористили за добијање података о распореду непријатеља у Ваљеву.

Батаљон у даљем нападу наноси велике губитке непријатељу и између осталог заробљава и два противтенковска топа, које наши артиљерци одмах користе у нападу на само Ваљево.

Затим батаљон усмерава напад на мост на реци Градац, где непријатељ није имао времена да пружи озбиљнији отпор, тако да упадамо у Ваљево преко моста, „на леђима“ самог непријатеља, док деморалисане његове снаге беже свега око 100 метара испред нас. Ноћ је била веома тамна, тако да се веома тешко могло ишта распознати, па је комесар наше чете Милан Дошен пао с велике стене у провалију и тешко се повредио. Наступајући улицама града, кроз дворништа и зграде, батаљон је избио до 23.00 часа у центар и успео да заузме јужни део Ваљева без иједне жртве.

По избијању пред велики брисани простор, канал и неколико дрвених мостова, батаљон је задржан ради прикупљања података о непријатељским снагама на левој обали реке Колубаре.

У 11.00 часова 15. септембра 1944. године, I бригада и II бригада 6. дивизије продужиле су напад, а батаљон „Марко Орешковић“ повучен је у бригадну резерву.

Ваљево је ускоро у нашим рукама, али непријатељ још упорно брани касарну Петог пука и Официрски дом. Снаге наше дивизије пришле су зградама касарне, а снаге 1. пролетерске дивизије подишле су зградама Официрског дома и налазе се лево, мало уназад од нашег батаљона. У 13.30 часова извлачи се наша II бригада на нови задатак и врши смену положаја с батаљоном „Марко Орешковић“. Одмах смо приметили да нам је леви сусед заостао, а да је лево крило батаљона необезбеђено и изложено дејству непријатеља.

Напад на касарну није био целисходан дању с обзиром на упорну непријатељску одбрану и недостатак јачих ватрених средстава и већих снага на нашој страни. Зато се чека ноћ и на подилажење левог суседа чије кретање онемогућава непријатељ из зграде Официрског дома.

Водич нас упозорава да смо у непосредној близини зграде Официрског дома. Претпоставили смо да су пуне непријатељских официра и војника и да не би било лоше да их ликвидирамо и помогнемо левом суседу, који је веома исцрпен даноноћним борбама. Самоиницијативно одвајамо с положаја 3. чету, вод митраљеза, минобацача и „дон-була“ па подилазећи дејствујемо на непријатељски бок и позадину снага испред левог суседа.

Успешно смо подишли зградама Официрског дома и извршили распоред снага и ватрених средстава. Дошао је оперативни официр 1. пролетерске дивизије и интересовао се за наш задатак и намере. Питао је имамо ли довољно снаге и ватрених средстава за ликвидацију тако јаког непријатељског упоришта. Добио је потврдан одговор. Наш захтев је био, да његове снаге истовремено нападну суседну

зграду и Офицерски дом с јужне стране и подрже ватром, а ми ћемо извршити јуриш на зграду.

Непријатељске снаге у Офицерском дому осетиле су наше присуство и почеле дејствовати јаком пешадијском ватром и бомбама. Подишли смо непријатељу на 20 метара. Дели нас само улица и бетонска ограда најближе зграде. Треба што пре активно дејствовати или се повући. Но о повлачењу нема ни говора. Рањене другове је веома тешко извући, јер су стално под јаком ватром из Дома. Извршили смо концентрацију ватре на велики зидани бункер испред улаза Офицерског дома. Требало је најпре њега уништити, а то је и успело нашим стрелцима на „дон-булима“. Док је бункер још сав у диму ватре, на врата Дома први са успехом јуриша делегат вода Бранко Кричковић. Одмах за њим заменик команданта батаљона и оперативни официр 1. дивизије. Али оба су теже рањена. Оперативни официр је притиснуо руком отворену рану на стомаку, а заменик команданта је рањен у ногу. Но њих двојица и поред тога остају у стрељачком строју.

Наше присуство у приземљу Дома деморализовало је непријатеља на првом спрату. Зауставили смо пребацивање осталих наших бораца у зграду Дома. Начас ватра је прекинута. Тишина у згради деловала је необично. Позвали смо непријатеља да се преда. Чуо се само глас делегата вода, он понавља позив на предају. Деморализирани непријатељ се заиста предаје. С првог спрата силази један по један војник, а затим одлажу оружје. То нас је помало изненадило, а још су се више сами непријатељски војници и старешине изненадили када су видели да смо у приземљу свега нас тројица. Није дуго потрајало, и сви су преживели официри и војници били заробљени. Док су двојица од нас остала са заробљеницима, политички делегат вода се попео на први спрат. Тамо је наишао на 18 тешко рањених и мртвих официра и војника. Покупивши све наоружање, почели смо формирати заробљеничку колону од 45 официра и војника.

Док се формирала колона заробљеника, четна болничарка Милка Ласковић плачући је пружала прву помоћ рањеним друговима.

Да није било овог смишљеног и брзог напада, непријатељ би се у згради Дома био спасио, јер је кратко време после тога стигло јако појачање непријатељским снагама у Ваљеву. Стога је дошло до краткотрајног повлачења наших снага из Ваљева, а затим поновно, дефинитивно ослобођење града 18. IX 1944. год. у 19.00 сати.

Бранко Вукелић

(Шеста пролетерска дивизија,
Загреб 1964, стр. 393—395)

ПОБЕЖЕ ДРАЖА

Једанаестог септембра наша дивизија наставља наступање према Ваљеву. Тамо су Немци. Предстоји нам да их нападнемо и заузмемо Ваљево. Наше приближавање Ваљеву још увек отежавају

остаци четничких банди, који бране прилазе Ваљевоу и штите немачког окупатора и отежавају нам контакт и нападе на њих. Сада се већ приближава потпуни слом четничке „војске у отаџбини“. Приближавао се час обрачуна са немачким окупаторима у Ваљевоу. Истог дана 1. дивизија кренула је на Равну гору да очисти то четничко гнездо. Наша бригада креће преко Маљена у правцу Бријежђа и Мионице. С нама је Штаб дивизије. Из разговора са њима сазнали смо да наша бригада тога дана треба да се приближи Мионици, а да наредног дана нападне и ослободи ово место. У Мионици се налазила и четничка болница коју је требало обезбедити за наше потребе у борбама за Ваљево.

Спуштамо се тако низ Маљен према селу Бријежђу. Не наилазимо на непријатеља нити на било какав отпор. Приближавало се 11 часова када се чело колоне спуштало ка селу Бријежђу. Владала је потпуна тишина и непријатељ се још нигде није примећивао. Тада приметисмо дугачку колону сељачких кола која је ишла према Бријежђу с југоисточне стране. Нисмо знали шта би то могло бити. Али убрзо смо видели да је то нека четничка комора. Евакуише се и повлачи према немачком гарнизону у Ваљевоу. Два батаљона наше бригаде одмах су ступила у дејство. После краће борбе цела колона пала је у наше руке. Била је то комора врховне команде Драже Михајловића, натоварена разном ратном спремом и храном. Ту смо запленили и архиву Драже Михајловића, заробили неколико његових сарадника и чланова Штаба. 4 батаљон сукобио се са групом четника који су ишли као заштита ове коморе. Слабо су је штитили и она је већ у нашим рукама. Пристижу четничка појачања или су то групе четника који беже са Равне горе испред јединица 1. дивизије. Командант 4. батаљона јавља: „Побеже нам Дража“. И он је, дакле, ту. Нисмо то знали, ни претпостављали, иначе нам не би побегао. Треба ипак покушати не би ли га сустигли.

Дали смо се одмах у потеру за четницима продужујући наступање према Мионици. На неколико места до Мионице четници су покушали да дају отпор, али смо их поново натерали у бекство. Већ у сумрак стигли смо до саме Мионице, коју су четници напустили чим смо јој се приближили, и ми смо је истог дана без већег отпора заузели.

Неки сељаци кад су нас приметили, почели су да се склањају у куће. Претходно су нам рекли да се четници повлаче према немачком гарнизону у Дивцима. И Дража је прошао кроз Мионицу и склонио се код Немаца у селу Дивци. Уверивши се да је Мионица напуштена и сазнавши за правац повлачења четничких банди које више нисмо могли стићи, наредно сам да се испали неколико граната за четницима из два топа с којима смо располагали и који су тада пристигли. Када су наши топови почели да пуцају, онај сељак који нам је мало пре тога показивао правац повлачења четника и повукао се у кућу, поново је изашао и дошао до нас — али сада с флашом ракије у руци. Почео је да части наше артиљерце. Сељак је, изгледа, пошто је видео топове, схватио да је ствар озбиљна и да је дошао

крај четничкој владавини у Мионици, и да јавно може да изражава своје симпатије према нама. Тако наша бригада још те вечери ушла у Мионицу и запосела положаје према немачким снагама у селу Дивцима. Мионица је заузета пре него што је планирано, јер су нас четници, које смо разбили код Бријежђа, повлачећи се испред нас, тако рећи на својим леђима унели у Мионицу. То је било изненађење за четничке команде у околним селима. Многи нису знали да је Мионица заузета. Због тога је у току ноћи стигло неколико четничких курира. Донели су разну пошту и извештаје четничком Штабу у Мионици. Уместо четничком Штабу курири су сада предали ову пошту у Штаб наше бригаде.

Идућег дана, 12. септембра, око десет сати, изненада стиже пред наш Штаб један луксузни аутомобил са четири путника. Наш стражар га је зауставио. Путници су се запрепастили када су угледали партизане. У аутомобилу је био један члан Недићеве владе за избеглице. Пошто је осетио да се приближава време ослобођења Београда, пожурио је аутомобилом за Мионицу. Повео је и своју породицу — да је смести на сигурно место. На путу, који је водио у Мионицу, није било никаквих препрека и аутомобил је у великој брзини изненадио наша осигурања и пошао за Мионицу, а није био ни нападнут, нити заустављен. На улазу у место пут је био миниран, међутим аутомобил је срећно прошао преко минираног пута.

Како дотада нисмо имали путнички аутомобил, овај нам је добро дошао. Чим су се путници истоварили, сео сам у кола с неким друговима из Штаба бригаде и пошао према Штабу дивизије — да би их обавестио о ситуацији на положајима. Када смо изашли из Мионице, приметисмо чланове Штаба дивизије који су јахали на коњима према Мионици. Кад су угледали ауто, поскакали су с коња и почели да заузимају бусије. Мислили су да је непријатељ продро с моторизацијом. Одмах смо зауставили аутомобил, и они су нас препознали, чудећи се одкуд ми с тако лепим аутомобилом. Аутомобил је предан Штабу Првог пролетерског корпуса у којем је упућен илегално у Београд обавештајни официр корпуса са радиостаницом да би прикупао податке из Београда.

Милан Шијан
(Шеста пролетерска дивизија,
Загреб 1964, стр. 388—390)